

Hans Kronning

Grammatik, nationalism och psykoanalys

Två självlärd franska språkforskare, Damourette och Pichon, utgav i början av förra seklet en fransk nationalgrammatik, som präglas av nationalism och psykoanalys, men grammatiken var också på flera sätt nydanande.

Många länder har på senare tid fått en vetenskapligt grundad referensgrammatik. I Sverige publicerades *Svenska Akademiens grammatik* i fyra tjocka band 1999. Frankrike fick vänta till 2021 innan *La Grande Grammaire du Français* ('Franskans Stora Grammatik') utgavs. Redan 2011 hade dock *Encyclopédie Grammaticale du Français* ('Franskans Grammatiska Encyklopedi') börjat publiceras på nätet.

Den franska "nationalgrammatik" som ska kortfattat behandlas här, *Des mots à la pensée. Essai de grammaire de la langue française* ('Från orden till tanken. Försök till en grammatik över det franska språket') (1911-1940), av Jacques Damourette och Édouard Pichon, utgavs betydligt tidigare i sju volymer.

Titeln visar att grammatikens språkbeskrivning har en semasiologisk utgångspunkt (från tecken till betydelse), som dessutom för författarna är psykoanalytiskt motiverad. Grammatikens titel ska förstås i ljuset av ett annat språkvetenskapligt verks titel, *La pensée et la langue* ('Tanken och språket') (1922), av Ferdinand Brunot, i vilket språkbeskrivningen har en onomasiologisk utgångspunkt (från begrepp till ord).

Nämnas kan också i detta sammanhang att även svenskan tidigt fick en referensgrammatik, *Vårt språk. Nysvensk grammatik i utförlig framställning* (1904-1924), som dock förblev ofullbordad men också var nydanande, av den uppsaliensiske, framstegsvänlige nordisten Adolf Noreen (1854-1925). Ett symposium för att högtidlighålla hundraårsminnet av hans bortgång anordnades i Uppsala i juni 2025 av Svenska Akademien, Kungl. Gustaf Adolfs Akademien och Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet.

Édouard Pichon (1890-1940) var medicinare, psykiatriker och psykoanalytiker, som gick i psykoanalys för Eugénie Sokolnicka, som i sin tur hade gått i psykoanalys hos Sigmund Freud i Wien 1913, och hans farbror Jacques Damourette (1873-1943) var utbildad arkitekt, men använde aldrig sin yrkesutbildning, utan ägnade sig främst åt nationalgrammatiken. Som språkvetare var båda självlärd.

Enligt de båda författarna till grammatiken har språkvetenskapen inte ägnats åt det som borde vara dess verkliga föremål:

"Som Ferdinand de Saussure så väl påpekade är lingvistikens fortfarande i sin linda. Dess verkliga syfte är att, genom studiet av språkligt material och hur språk fungerar, tränga in i själva det mänskliga medvetandets liv. Men hittills har de flesta lingvistiska skolor försummat denna avgörande synvinkel till förmån för specialkunskaper av mindre intresse."

Grammatiken är för dem ett sätt att utforska det undermedvetna, det kollektiva undermedvetna, vilket för dem blir till det nationella undermedvetna:

"De allmänna, bärande begreppen i språket är långt ifrån alla medvetna. Vi har ansträngt oss att (...) ur det stora antalet fakta vi har samlat in, extrahera essensen av dessa undermedvetna allmänna begrepp som hela den franska språkstrukturen vilar på; och vi kan sammanfattningsvis säga att för oss är grammatikernas huvudsakliga arbete att medvetandegöra de vägledande begrepp enligt vilka en nation undermedvetet ordnar och reglerar sitt tänkande."

Det kollektiva undermedvetna är ett begrepp som kommer från Carl Gustav Jung, men som ingalunda betecknar det som författarna avser med det nationella undermedvetna. Det undermedvetna hos Freud är individuellt och de båda författarna hänvisar för övrigt aldrig till Freud i sin grammatik.

Pichon grundade 1925 "Paris Psykoanalytiska Samfund", varifrån han med tiden såg till att den sedermera berömda psykoanalytikern Jacques Lacan (1901-1981) blev invald och i vars *Écrits* ('Skrifter') Damourette och Pichon hör till de mest citerade lingvister.

Författarnas nationalism kommer till uttryck i denna berömda mening från grammatiken:

"För att analysera och skriva den franska grammatiken (...) måste man vara fransman: vi är det."

Pichon gick 1927 med i den högerextrema och ultranationalistiska politiska rörelsen *Action française*, till vilken också Damourette senare ansluter sig.

Denna nationalism leder till att de betraktar som irrelevanta alla exempel som kommer från franskspråkiga talare som kan ha kommit i kontakt med andra språk genom att vara tvåspråkiga eller att leva i Frankrikes gränstrakter eller utanför Frankrike. Så är fallet när de ska förklara för dem avvikande språkbruk hos poeten Lautréamont "född i Uruguay och död galen" eller hos romanförfattaren André Gide:

"Vi har svårt att reda ut under vilket inflytande herr Gide kan ha förmått att skriva denna mening. Vulgarism? Det är föga troligt. Alltså, helvetism ['schweizisk språkegenhet'], som det verkar att man ofta stöter på i det protestantiska samfundet?"

Som den medicinare Pichon var skapade han och hans farbror en helt ny språkvetenskaplig terminologi inspirerad av medicinsk terminologi, som ju använder ord som har grekiskt och latinskt ursprung, exempelvis *barotrauma* ('skada av omgivande tryck', från grekiskans *baros* 'tyngd' och *trauma* 'sår') och *ventrikelresektion* ('avlägsnande av delar av magsäcken', från latinets *ventrikulus* 'magsäck' och *resectio* 'avskärning').

På samma sätt skapade de nya lingvistiska termer som *taxième* ('grammatisk betydelse', bildat till grekiskans *taxis* 'ordning' och *-ème*, som i *phônème* 'röstljud') och *taxiome* ('språkligt uttryck för grammatisk betydelse', från grekiskans *taxis* och *-oma* 'tumör'), respektive *strument* ('självständig grammatisk enhet', t.ex. artiklar och prepositioner, bildat till latinets *instrumentum*, 'verktyg').

Det viktiga är dock de definitioner de ger de nya termerna, vilket kan illustreras av deras analys av negationen.

I svenska består ju negation av ett ord, *inte* ("Jag vet *inte*"), men i franska består den av två ord som omger verbet, *ne – pas* ("Je *ne* sais *pas*"). Den första delen av negationen kallar de för *discordantiel* ('oenighetsskapare') och den andra för *forclusif* ('förverkare').

Dessa termer ska förstås så att "oenighetsskaparen" anger att talaren är oense med sig själv, *inte* är säker om verbhandlingen är fallet eller *inte*, och "förverkaren" anger att verbhandlingen är förverkad, att den *inte* är fallet.

I detta sammanhang är inte den historiska förändringen relevant för författarna: att latinets negation bestod av ett ord, *non*, före verbet, men att detta ord fonetiskt försvagats under århundradena så att man börjat använda ett förstärkningsord, *pas* ('steg'). I svenskan kan negationen förstärkas exempelvis med *ett vitten* ('vit slant'): *Jag vet inte ett vitten*.

Inte heller är det relevant för dem att logiken inte känner någon tvådelad negation, utan för dem är negationens två delar förankrade i det kollektiva och nationella undermedvetna:

"Begreppet negation är i realiteten frånvarande i nutida franskt språk-tänkande, men detta konstaterande av en oenighet mellan den språkliga logiken och den (...) rationella logiken skulle endast ha ett mediokert intresse om det inte avslöjade existensen i franskan av två levande, subtila

begrepp (...), som säkerställer och överskrider negationens domän, nämligen de grammatiska betydelserna *diskordans* ['oenighetsskapande'] och *forklusion* ['förverkande'].”

Till detta lägger de argumentet att i vissa kontexter, som efter verbet *craindre* ('frukta'), används i franskan ett *ne* utan *pas*, ett s. k. pleonastiskt *ne*, som inte negerar men anger en ”diskordans”: *Je crains qu'il ne vienne* ('Jag fruktar att han kommer').

Det vore lätt att av vad som hittills sagts dra slutsatsen att denna nationalgrammatik bara har idéhistoriskt intresse, men dels är beskrivningen av den då samtida franskan mycket detaljerad och oftast fortfarande giltig, dels förebådar språkbeskrivningen moderna språkvetenskapliga paradigmen som kognitionsgrammatik och sociolingvistik.

Språkbeskrivningen bygger på 31 000 exempel från i första hand då samtida författare (Marcel Proust), men också från dokument och författare från tidigare epoker, exempelvis Strasburgerederna (842), Rolandsången (1100-talet), François Rabelais (1500-talet), Blaise Pascal (1600-talet), Jean-Jacques Rousseau (1700-talet) och George Sand (1800-talet).

Det nationella undermedvetna kan, enligt Damourette och Pichon, spåras långt tillbaka i tiden. Damourette hävdar således i en artikel från 1939 att om man börjar med att beskriva den samtida skriftliga franskan och jämför den med äldre exempel kan man konstatera att ett tillräckligt stort antal strukturer lever kvar i samtidsfranskan för att det franska språkets nationella identitet ska vara säkerställd genom seklerna.

Författarna har också nedtecknat, och inte sällan fonetiskt transkriberat, ett stort antal talspråksexempel. Det kan vara samtal de hört på en spårvagn eller exempel som de kommit i kontakt med i sin yrkes- eller föreningsverksamhet. Exempelen klassificeras ofta i en folklig och en borgerlig varietet, vilket anges efter varje talspråksexempel:

- ”Madame KO, 22 januari 1930, folklig varietet, född 1905 i Paris.”;
- ”Monsieur SX, 29 augusti 1928, medicinstudent, född i Paris omkring 1907, borgerlig varietet, högborgerlig protestantisk familj.”

Sociolingvistikens studerar i första hand hur talspråk varierar i förhållande till sådant som social klass, kön, ålder och ort. Talspråksexemplen hos Damourette och Pichon är sociolingvistik i sin begynnelse.

Det finns många argument ur kognitionslingvistisk synvinkel som talar för den semantiska analysen av franskans tvådelade negation som Damourette och Pichon tillhandahåller i sin grammatik, inte minst hur man betydelsemässigt ska förstå bruket i franskan av pleonastiskt *ne*.

Därmed inte sagt att deras analys inte måste frigöras från sina nationalistiska och psykoanalytiska sidor.